

KOMUNISTI IZ HRVATSKE I HRVATSKA DRŽAVA (V.)

ZA BALKANSKU SOVJETSKU FEDERACIJU!

Upravo epizoda s Radićevim putem u Moskvu pokazuje da ni Kominterni ni njezinim jugoslavenskim sljedbenicima nije bilo do rješanja hrvatskog pitanja. Iako u nekim fragmentima Radićevih misli ima koketiranja i s komunizmom, on - nakon neuspjelih razgovora u Parizu i Londonu i jalovih pregovora s Mussolinijevom Italijom - odlazi u Moskvu u potrazi za saveznikom u borbi za federalizaciju Jugoslavije. To čini u uvjerenju da nova taktika Kominterne i komunističko napuštanje unitarističko-centralističkoga gledišta mogu biti iskorišteni kao poluga za "radikalizaciju" hrvatskog pitanja. Komunistička je Borba točno zapažala da su Radićeve kombinacije sa Seljačkom internacionalom motivirane drugim, a ne ideološkim razlozima: "Radić hoće savez sa Sovjetskom Rusijom samo zato da bi dobio nacionalno oslobođenje Hrvatske." Za tu je svrhu bio spreman razmišljati i o oružanoj borbi, pa je, po svemu sudeći tražio i sovjetsku vojničku pomoć, iako se čini izvjesnim da je time samo htio ispitati raspoloženje domaćina.

Kriminalizacija hrvatskoga narodnog pokreta

Ipak, Moskva je išla za uspostavljanjem diplomatskih odnosa s Kraljevinom SHS, pa je Čičerin prvaku HRSS-a sugerirao da napusti politiku pasivnog otpora i uđe u Skupštinu. Shvaćajući da komunisti, kako je izjavio Mačeku, ne žele saveznike, nego samo slugu, Radić se vratio u Zagreb. Unatoč protivljenju nekih utjecajnih članova HRSS-a, na sjednici vodstva 13. kolovoza prihvaćeno je učlanjenje stranke u Seljačku internacionalu. Iako je položaj HRSS-a postajao sve nestabilniji, nisu prekinuti Radićevi

Piše:

Tomislav JONJIĆ

kontakti sa sovjetskom diplomacijom. Njih su sad u Radićevo ime preuzeli Maček i Košutić koji su u rujnu i listopadu 1924. posjećivali bečko poslanstvo SSSR-a i nastavljali suradnju. Ipak, sovjetski pokušaji političke i ideološke instrumentalizacije hrvatskoga seljačkog pokreta nisu uspjeli. Radić nije prihvatio ponude da postane visokim dužnosnikom Seljačke internacionale i definitivno je raskrstio s iluzijama da bi se pomoć Hrvatima mogla naći u Sovjetskom Savezu.

Ipak, učlanjenjem HRSS-a u Međunarodni seljački savez predsjednik je HRSS-a dao elegantan izgovor beogradskom režimu za protezanje Obznane i na njegovu stranku. Da će posljedice njegova boravka u Rusiji biti teške i dugoročne, vidjelo se još prije nego što je

napustio Moskvu. Pokušaji da posjeti tamošnje austrijsko i britansko poslanstvo ostali su bez ploda, a Austrija mu je čak uskratila vizu. Sav je europski tisak Radića svrstao u komuniste.

Beograd je, naravno, takvu situaciju koristio. Iako su se radikali i pribličevci privremeno našli u opoziciji, diplomatski je i obavještajni aparat bio načičkan njihovim pristašama. Oni su sustavno širili tvrdnje o komunističkom značaju hrvatske oporbe, poglavito u francuskim, britanskim, čehoslovačkim i njemačkim krugovima. U tu svrhu je ministar vanjskih poslova u novoj Pašićevoj vladi, M. Ninčić, čak poduzeo putovanje po Europi. I u SAD je tamošnji jugoslavenski konzul M. Pupin uvjeravao javnost da su ne samo Radić i HRSS komunisti, nego da je tom ideologijom zaražen čitav hrvatski narod. Diplomatska akcija Beograda polučila je razmjerno krupne uspjehe i Hrvati su u najvećem dijelu europskog tiska postali obilježeni kao komunisti. Time je i hrvatski nacionalni pokret doveden u tešku situaciju, jer je optužba za simpatiziranje s komunizmom u to doba bila vrlo neugodna.

Ta će se optužba redovito ponavljati idućih desetak godina. Njoj u potkrjepu potezat će se i slučajevi ograničene suradnje komunističke s hrvatskim nacionalnim snagama. Tako je na prvoj sjednici zagrebačke "Oblasne skupštine" dr. Ante Pavelić 23. veljače 1927., unatoč Mačekovu pokušaju da mu oduzme riječ i tako onemogućiti čitanje rezolucije Hrvatskog bloka (HSP i HRSS-disidenti), u ime Bloka konstatirao kako sama činjenica sazivanja Oblasne skupštine predstavlja zadnji čin provođenja velikosrpskoga Vidovdanskog ustava u pravcu komadanja hrvatske države. Unatoč nezakonitosti tog čina,

1 Socijalni elementi ugrađeni u teorijsku potku komunizma Radiću su se sviđali. Supruzi Mariji piše on 7. srpnja 1919.: "Pročitao sam brošuricu o boljševizmu. Da nisam u selj. [ačkoj] stranci, odmah bih u boljševike..." (Stjepan Radić, Korespondencija, II., dok. 92., s. 230.)
2 Hrvatski seljački narod, međutim, nastavlja Borbu, hoće taj savez i radi svoga socijalnog i ekonomskog oslobođenja. (Nada Sokolić-Jaman, n. dj., 302.) Raspoloživi dokumenti pokazuju da su zapravo vrlo rijetki trenutci u kojima je Radić pomišljao na potpuno oslobođenje, tj. državnu neovisnost Hrvatske
3 I. Mužić, n. dj., 162-163.
4 Isto, 163.
5 R. Horvat, n. dj., 202-203., I. Mužić, n. dj., 171-172.
6 Stoga je odbio kasnije pokušaje sovjetske strane da ponovno dođe u vezu s njima. (I. Mužić, n. dj., 165., 178-179b.)
7 Mira Kolar-Dimitrijević, n. dj., 16.
8 Ivan Meštrović, Uspomene na političke ljude i događaje, n. dj., 164-165., 167-168.
9 Usp. B. Gligorićević, Demokratska stranka..., 440-442.
10 "Jer čitate", obrazložio je Maček svoj postupak.

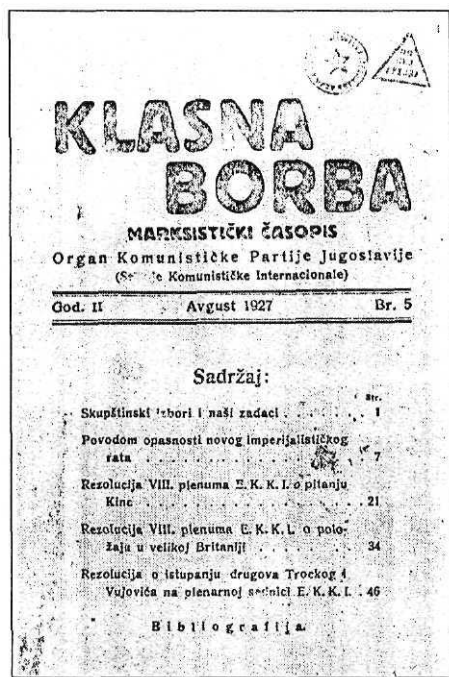
Hrvatski blok koristi svaku prigodu da digne glas "proti pogaženih prava hrvatskog naroda, a koja se mogu uzpostaviti jedino ostvarenjem nezavisne hrvatske države", pa je to jedini razlog sudjelovanja na sjednicama. Na koncu je Pavelić od Oblasne skupštine zatražio da preuzme ulogu Hrvatskog Sabora i da se zaključkom "pozovu u Zagreb svi zastupnici, koji su u hrvatskim zemljama birani 23. siječnja 1927. godine, da se temeljem narodne volje ujedine u jedno tielo i postave jedinstveni zahtjev za uzpostavu hrvatske nezavisnosti zaključene na Hrvatskom Državnom Saboru dne 29. listopada 1918. godine".¹

Ni komunističkim zastupnicima, Ivanu Krndelju i Kamilu Horvatinu, nije dopušteno pročitati svoju deklaraciju, koja nije išla tako daleko kao Pavelićeva, ali je također isticala da podjela zemlje na oblasti smjera za tim "da se razdobi fronta hrvatskog naroda, te je zbog toga Hrvatska rascjepkana na četiri oblasti, a Dalmacija od nje odvojena," ali "hrvatski narod ostaje i nadalje kod svojih zahtjeva za ravnopravnošću i slobodom, usprkos kapitulaciji vodstva Radićeve stranke pred beogradskim vlastodržcima. Tim zahtjevom hrvatskog naroda dakako da se ne dira u pravo niti srpskog niti kojeg drugog naroda, jer samo nacionalno slobodni i ravnopravni narodi mogu bratski urediti svoje međusobne odnose."²

Mjesto Jugoslavije preuzela je "Balkanska sovjetska federacija"

Ovakvo istupanje komunističkih zastupnika bilo je u duhu novoga kursa partijske taktike u pogledu nacionalnog pitanja. Reagirajući na previranja ("frakcijske borbe") u svojoj jugoslavenskoj sekciji, Kominternu je u travnju 1926. smijenila vodstvo KPJ i sazvala njezin III. kongres. On će biti održan u Beču od 17. do 26. svibnja 1926. Programskim dokumentima, koje će uz Komintemin nadzor tamo prihvatiti 36 izaslanika s pravom glasa, bit će konačno napušteno unitarističko gledište.

Time su potvrđene odluke III. konferencije i zaključci odnosno zahtjevi Kominteme. U "Rezoluciji po izvještaju CK" ustanovljeni su razlozi partijskog sloma. Ocijenjeno je da se Jugoslavija nalazi u trajnoj krizi, ali izlaz iz nje nije ni u uvođenju otvorenog apsolutizma, ni u "sporazumu s buržoazijom ugnjetenih nacija". Time je jasno kazano, da nije prihvatljiv partijski sporazum s hrvatskim oporbenim strankama, jer je "za radne mase jedini izlaz iz te krize obrazovanje Balkanske federacije radničko-seljačkih republika, putem zajedničke borbe radnika i seljaka sviju nacija Jugoslavije i Balkana".³

Klasna borba, glasilo KPJ, sekcije Komunističke internacionale

"Rezolucija o političkoj situaciji i zadacima Partije" analizira političke i socijalne prilike u svijetu i u Jugoslaviji. Polazeći od kapitulacije HRSS-a, Kongres poziva na savez radnika i seljaka, kako bi se stvorila jedinstvena fronta sa svim seljačkim strankama. Radi ubrzanja pada kapitalizma i pobjede proleterske revolucije, Partija ima djelatno pomagati sve nacionalno-revolucionarne pokrete. Treba stalno ukazivati na sve slučajeve nacionalnog ugnjetavanja, "ističući stalno

da se trajni nacionalni mir može postići samo u Federaciji radničko-seljačkih republika na Balkanu".⁴ U novom je partijskom statutu određeno, da članom organizacije može postati svatko tko "aktivno radi u jednoj od osnovnih organizacija Partije, izvršuje odluke Komunističke internacionale i Partije i uredno plaća članarinu".⁵ Na taj je način osnažena definicija KPJ kao sekcije Kominterne.

Upravo dokumenti III. kongresa pokazuju da se ne može prihvatiti tvrdnja, da je KPJ zagovarala razbijanje Jugoslavije, a ponajmanje radi nacionalnog oslobođenja i stvaranja neovisnih država. Nacionalno pitanje, doduše, dobiva istaknuto, mjesto, ali samo kao parola: u sklopu ustrojstvenih pitanja raspravljenih i definiranih u Statutu KPJ, sekcije Komunističke internacionale, nije potanje određeno koje područje pokriva "oblasna (pokrajinska) organizacija" KPJ, niti je moguće zaključiti da pojam "zemaljska konferencija" znači nešto drugo od partijske organizacije za čitavu Kraljevinu SHS, inače u kongresnim dokumentima dosljedno nazivane Jugoslavijom. To znači, da se u organizacijskoj strukturi KPJ i njoj pridruženih organizacija i dalje ne uzimaju u obzir povijesni i nacionalni identitet,⁷ a najveći dio organiziranih komunista i nadalje ostaje tvrdo uvjeren u potrebu opstanka jugoslavenske države.⁸

Iako je iz taktičkih razloga istaknula krilaticu balkanske radničko-seljačke federacije, Kominternu je isključivala savez s građanskim strankama ili pokretima porobljenih naroda, osim u fazi kad to može pridonijeti revolucioniranju situacije sa svrhom provedbe proleterske revolucije. U proglasu upućenom članovima, kongres stoga sustavno apelira na jedinstvo radničke klase u borbi protiv kapitalizma, te se kliče savezu radnika i seljaka i ugnjetenih nacija u borbi protiv kapitalista i srpskih imperijalista. Ipak, proglas upućen članstvu nije uključivao zahtjev za stvaranjem balkanske sovjetske ; radničko-seljačke federacije, iako je takav zaključak donesen, i on će predstavljati

1 Anle Pavelić, *Zapodpunu nezavisnost Hrvatske*, u: A. Pavelić, *Putem hrvatskoga državnog prava*, n. dj., 190-191

2 Tekst ove deklaracije v. u: Marko Zovko, *Kamilu Horvatinu*, n. dj., 68-69.

3 Rezolucija po izvještaju CK, *Istorijski arhiv KPJ*, t. II, n. dj., 92.

4 Rezolucija o političkoj situaciji i zadacima Partije, *Istorijski arhiv KPJ*, t. II, n. dj., 100-110.

5 Statut Komunističke partije Jugoslavije, v. u: *Istorijski arhiv KPJ*, t. II, n. dj., 134.

6 Statut Komunističke partije Jugoslavije, v. u: *Istorijski arhiv KPJ*, t. II, n. dj., 133-141.

7 Dalmacija se redovito tretira odvojeno od Hrvatske i Slavonije. Usp. poglavlje o "djelatnosti Partije po pokrajinama", idem, 96-97.

8 Iako tada najvjerojatnije još nije formalno pristupio komunističkoj stranci, zanimljivo je spomenuti da Otokar Keršovani 1926. u članku *Odnosi između Srba i Hrvata*, objavljenom u *Novostima*, piše: "Treba da živimo zajedno, jer razići se ne možemo, ni u kom slučaju!" (Usp. O. Keršovani, *Kulturne i povijesne teme*, Rijeka 1979., 77.)

9 Proglas v. u: *Istorijski arhiv KPJ*, t. II, n. dj., 141-144.

okosnicu Kominternine i partijske politike idućih godina.¹

Skupštinski atentat i KPJ

Kongres, međutim, ne će okončati frakcijsku borbu unutar KPJ. Svedena na svega nekoliko stotina članova,² ona će ostati posve marginalnim čimbenikom u političkom životu Kraljevine SHS. U međuvremenu su se ponovno zaostriježile političke prilike, kako u Europi, tako i u jugoslavenskoj državi. Kriza u britansko-sovjetskim odnosima prijetila je ratom. Radić je, pak, ispao iz vlade i odmah započeo provedbu ambicioznog plana širenja svog pokreta, kojega je umjesto hrvatskom označio *Narodnom seljačkom strankom*. Njegova ekspanzija u nehrvatske dijelove Jugoslavije u znatnoj bi mjeri ugrozila komunističke planove zacrtane na III. kongresu.

Stoga Partija poduzima niz koraka. Uz Kominternu potporu jača jezgra koja se protivi objema frakcijama. Njezini najistaknutiji članovi su Đuro Đaković, Blagoje Parović, Đuro Salaj, Josip Broz i Josip Kras. Najjače uporište ove struje je zagrebačka partijska organizacija. Ona će na svojoj Osmoj konferenciji, održanoj u veljači 1928., prihvatiti Brozovo antifrakcijsko izvješće. U travnju iste godine Izvršni će komitet Kominterne *Otvorenim pismom* pozvati članstvo KPJ na obustavljanje frakcijskih borbi. Moskva će i opet presjeći spor, imenujući Privremeni sekretarijat KPJ na čelu s Đakovićem. U rezoluciji treće plenarne sjednice CK KPJ, u travnju 1927., upozoreno je na propust, koji je učinjen već nakon oblasnih izbora početkom godine. Već tada je trebalo ponuditi "platformu jedinstvenog fronta (!) za zajedničko istupanje na bazi samoopredjeljenja naroda, nezavisnost Hrvatske republike i savez radnika i seljaka".³

Dakako, ta nezavisnost samo je prijelazna faza prema balkanskoj sovjetskoj federaciji. U međuvremenu se zbilo događaj, koji će presudno odrediti budućnost jugoslavenske države: u beo-

gradskoj je Skupštini izvršen atentat na hrvatske narodne zastupnike. Čim se u Zagrebu doznalo za zločin, hrvatska je mladež spontano počela demonstrirati protiv Beograda. Bratoljub Klaić će kasnije zabilježiti kako je javnost očekivala da vodstvo zatrubi na ustanak. Raspad Jugoslavije bio je na pragu. Na čelo demonstranata stali su pobornici ideje uspostave neovisne Hrvatske, a letcima su na demonstracije pozivali i komunisti. Zagrebački je Mjesni komitet KPJ pozvao na uspostavu neovisne hrvatske seljačke re-

Josip Čižinsky Gorkić, sekretar KPJ

publike, dok je CK KPJ istodobno tražio stvaranje federacije samostalnih i neovisnih radničko-seljačkih republika na Balkanu. Tako različit pristup zapravo je privid: između zagrebačkog vodstva i jugoslavenske komunističke središnjice nije bilo razlika u strateškoj orijentaciji, nego samo u taktici. Suočeni s demonstracijama građanstva, zagrebački su komunisti pokušali iskoristiti revolucionarno raspoloženje.⁵

Na sutrašnjim demonstracijama, 21. lipnja 1928. na zagrebačkim su ulicama ubijena tri hrvatskamladića: Krešimir Jer-

bić, Đuro Bjeloš i Vladimir Majcen, teško je ranjeno dvanaest, lakše šezdesetak, a uhićeno 120 osoba. Hrvatska akademska omladina, proglašom od 21. lipnja, koji su potpisali C. Hadžija, B. Jelić, I. Nagy, T. Petković i A. Rittig, ocijenila je da su skupštinski hitci bili upereni protiv čitava hrvatskog naroda, te pozvala na nacionalno jedinstvo neovisno o strankama. Osnovan je i Akcioni odbor za jedinstvo svih hrvatskih omladinskih organizacija, koji je pozvao na bojkot srpskih knjiga i novina, te Korošćeva glasila *Slovenec*.¹ Na dan pogreba skupštinskih žilava (23. lipnja) ponovno je došlo do demonstracija i sukoba građanstva s policijom. Ranjeno je više, a uhićeno oko 290 osoba.

Demonstracije izazivaju pozornost svjetske javnosti: nisu rijetki oni koji su svjesni da je sudbina jugoslavenske države definitivno zapečaćena skupštinskim atentatom. Na glasine da se u Hrvatskoj spremaju revolucionarni pothvati, ministar unutarnjih poslova u Vukićevićevoj vladi, A. Korošec, zapovijeda da se protiv svakoga, koji raspiruje nemir i potiče "plemensku zaoštrenost", primijene "najoštrije mjere". Vukićevićeva se vlada grozničavo pripremala za suzbijanje prosvjeda i demonstracija, paje osim tajnih naputaka redarstvenim snagama, već 21. lipnja privremeno zabranila niz hrvatskih listova. Zabranjeni su *Jutarnji list*, *Novosti*, *Hrvatski seljački narod*, *Narodni val*, *Riječ*, *Borba* i drugi, a sutradan, 22. lipnja, kad su demonstracije nastavljene, zabranjeni su beogradski listovi *Reč* i *Novosti*? Dok je od početka 1928. godine do atentata režim poduzeo 42 zapljene zagrebačkih novina, u ostatku godine takvih je zapljena bilo 291. I drugima je metodama režim kušao ugušiti ionako ograničenu slobodu tiska.⁹ Činjenica da je za šest mjeseci cenzura zaplijenila skoro tri stotine publikacija, najbolje svjedoči o tome da je u Hrvatskoj sve kuhalo, a da režim na ta previranja nije mogao naći bolji odgovor od represije.

(nastavit će se)

- 1 Dakako da su komunisti isticanjem seljaštva samo podilazili snažnim nacionalnim pokretima koji su okupljali većinu seljaka (npr. u Hrvatskoj, Bugarskoj i dr.). U stvarnosti su se komunisti u SSSR-u upravo u tom razdoblju krvavo obračunavali sa seljacima ("kulacima").
- 2 Prema nekim, očitom pretjeranim, podatcima KPJ je uoči III. kongresa u Hrvatskoj imala 2936 članova, organiziranih u 196 ćelija. (*Komunistički pokret i socijalistička revolucija...*, 99. Nav. prema: Z. Stipetić, n. dj., 229b.)
- 3 Prema: M. Zovko, n. dj., 76.
- 4 Faksimile ovih letaka objavio je Zvonimir Kulundžić, u djelu *Atentat na Stjepana Radića*, Stvarnost, Zagreb, 1967., 479., 490-492. Usp. Otokar Keršovani, *Povijest Hrvata*, u: *Kulturne i povijesne teme*, n. dj., 413
- 5 Kasnije su komunisti svojatali vodeću ulogu u ovim demonstracijama. Nije toliko čudno da su u toj propagandnoj tvrdnji ustrajali do 1990. godine, ali je zanimljivo da neokomunisti i 1997. ističu: "U povodu atentata na Stjepana Radića zagrebačka organizacija KPJ organizirala je demonstracije, u kojima je sudjelovalo oko 30.000 radnika, studenata i građana. U gradu su na nekoliko mjesta bile podignute barikade. Preko sto demonstranata je uhapšeno." (Usp. *Hrvatska ljevica*, br. 6/1997, Zagreb 1 6.-30 6.1997, s 43.)
- 6 Ove su žrtve pokopane 24. lipnja, dan iza sprovoda P. Radića i Gj. Basarička, a režim je, kako bi spriječio veće okupljanje građana, dao objaviti da su već pokopani, dan ranije. (Jere Jareb, *Politički rad i uspomene dra Branimira Jelića*, Izd. Mirko Šamija Cleveland 1982 611)
- 7 F. Tuđman, n. dj., I., 510., 514.
- 8 Nadežda Jovanović, *Prilog proučavanju odjeka atentata u Narodnoj skupštini 20. juna 1928.*, ČSP, god. II., br. 1, IHRPH, Zagreb, 1970., 63.
- 9 J. Horvat, *Povijest novinstva...*, 405. Usp. Josip Grbelja, *Cenzura. Novinarske kuće straha*, Hrvatsko slovo, god. II., br. 77., Zagreb, 11X. 1996., 16-17.